

L'acompanyament als infants i adolescents des d'Infància Respon i el SOMIA

Una mirada des de la paraula i l'escolta

Attention to children and adolescents in the service “Infancia respon” and “SOMIA”. A view from “The word and the listening”

Anna Montes Vallecillos,¹ Arantxa Perales Echeverria,² Almudena Sánchez Velasco,³ Núria Puigcerver Alcázar⁴ i Carla Pereyra Grustán⁵

Resum

En aquest article es presenta el servei del Telèfon de la Infància i de l'Adolescència i el SOMIA (Servei d'Orientació i Mediació de la Infància i Adolescència), així com una reflexió en relació amb la intervenció que es duu a terme amb infants i adolescents. Des del telèfon Infància Respon és important poder escoltar atentament els/les joves, ajudar-los a posar paraules i crear un vincle de confiança per tal que puguin expressar obertament el seu malestar. La intervenció des del SOMIA es contempla des d'una mirada sistèmica, on es té present a tots els membres de la família, i on es considera molt valuosa la veu dels/de les adolescents davant del conflicte o el seu malestar, així com en la solució i la recerca de noves dinàmiques més funcionals.

Paraules clau: Infància, adolescència, mediació, treball familiar, teoria sistèmica.

Per citar l'article: MONTES VALLECILLOS, Anna, PERALES ECHEVERRIA, Arantxa, SÁNCHEZ VELASCO, Almudena, PUIGSERVER ALCÁZAR, Núria i PEREYRA GRUSTÁN, Carla. L'acompanyament als infants i adolescents des d'Infància Respon i el SOMIA. *Revista de Treball Social*. Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, agost 2015, n. 205, pàgines 88-97. ISSN 0212-7210.

¹ Treballadora social. Coordinadora d'Infància Respon i SOMIA. amontes@invia.cat.

² Tècnica d'Infància Respon i mediatra al SOMIA. aperales@invia.cat.

³ Tècnica d'Infància Respon i psicòloga al SOMIA. asanchez@invia.cat.

⁴ Tècnica d'Infància Respon. Psicòloga clínica. nuriap@invia.cat.

⁵ Tècnica d'Infància Respon. Psicòloga. cpereyra@invia.cat.

Abstract

This article presents the Telephone Service for Children and Adolescents INFÀNCIA RESPON and SOMIA (Guidance and Mediation Service for Children and Adolescents), as well as a reflection about the intervention carried out with children and adolescents. INFÀNCIA RESPON is an important service to listen carefully to young people, help them to put words and create a bond of trust so they can openly express their discomfort. The intervention from SOMIA is viewed from a systemic perspective that includes all family members. The voice of the adolescents expressing their conflict or discomfort is considered very valuable, as well as finding new more functional dynamics.

Key words: Childhood, adolescence, mediation, family work, systemic theory.

El telèfon Infància Respon i el Servei d'Orientació i Mediació de la Infància i l'Adolescència (SOMIA) són dos serveis de la Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència, gestionats per l'Associació "in via". Tots dos serveis van néixer conjuntament l'any 1997. INFÀNCIA RESPON passa a ser un recurs vinculat a la Unitat de Detecció i Prevenció del Maltractament Infantil (UDEPMI), unitat que es crea l'any 2007 després d'una reestructuració de la DGAIA. UDEPMI té la seu a Barcelona i presta serveis a tot el territori de Catalunya, les 24 hores del dia i tots els dies de l'any.

L'objectiu prioritari de la UDEPMI, a través de la seva vinculació a Infància Respon, és donar resposta immediata a comunicacions, denúncies socials o sol·licituds d'informació en relació amb casos de maltractament infantil.

El SOMIA neix com un recurs de suport a Infància Respon, per donar resposta a totes aquelles consultes familiars relacionades amb infància i adolescència, per tal d'oferir una atenció presencial.

1. Aspectes fonamentals del servei Infància Respon

Infància Respon: 900 300 777 - 116111 és un servei que abasta tot el territori de Catalunya i que té un caràcter permanent, ja que es troba en funcionament les 24 hores del dia durant els 365 dies de l'any.

Les dues grans finalitats d'Infància Respon són la detecció de situacions de risc en infants i adolescents i l'orientació psicosocial en temes d'infància i adolescència, tant a particulars i professionals com a infants i adolescents.

L'equip d'Infància Respon és multidisciplinari, està integrat per psicòlegs, treballadors socials i pedagogs.

L'atenció permanent, la confidencialitat, la gratuïtat de la trucada i la immediatesa de la resposta són trets bàsics del servei.

Els objectius específics del servei són: 1) L'acolliment, escolta, contenció i assessorament; 2) La detecció de situacions de risc; 3) La informació; 4) La orientació a particulars i/o professionals; 5) El foment de la implicació, tot entenent la persona

que truca com a agent actiu en el procés de gestió i canvi que comporta la situació plantejada.

Per tal de portar a terme aquests objectius s'activa un procediment que passarem a detallar a continuació, i que es vertebrava en un diàleg que fomenta la detecció i el treball de la demanda, l'exploració de la situació i la identificació de la qüestió susceptible de ser treballada i/o intervinguda.

En aquest procés són bàsics cinc apartats que configuren el moment de la trucada:

1r.- **ACOLLIMENT:** en el qual s'exposen les funcions del servei i s'aclareix la demanda del comunicant per tal d'afavorir-ne el vincle.

2n.- **BREU EXPOSICIÓ:** de la situació plantejada per part de l'usuari/ària.

3r.- **EXPLORACIÓ:** dels possibles indicadors de risc a partir d'un instrument, en relació amb possibles situacions de violència física, negligència, maltractament psíquic, conductes i respostes emocionals de l'infant o adolescent, condicions de risc dins del mateix nucli familiar, com les possibles mancances dels progenitors, el consum abusiu de substàncies o les vivències traumàtiques, així com les condicions socials desfavorides en què es puguin trobar immersos.

4t.- **ORIENTACIÓ:** en relació amb les accions que pot portar a terme, els serveis o recursos als quals hauria d'adreçar-se, o les derivacions pertinents, com la realitzada al SOMIA. En cas que s'hagi de notificar una situació de risc, es fa una explicació del procediment que s'efectuarà per part de l'Administració i les possibles implicacions que pot tenir.

5è.- **SÍNTESE i TANCAMENT:** es duu a terme un resum del contingut de la trucada i l'orientació exposada, i s'acomiada la persona agraint la seva trucada.

Al 2014 s'han atès un total de 12.676 trucades, de les quals 273 han estat realitzades per infants i adolescents. En un 71% les fan noies, i la distribució per franges d'edat és menor de 12 anys (11%), de 13-15 (35%) i de 16-18 (54%).

La demanda més habitual en un 61% de les trucades és la d'orientació en temes de família a la que segueix en un 21% la denúncia d'una situació de maltractaments.

Les tres problemàtiques vinculades a les trucades realitzades i que destaquen significativament són: conflictes intergeneracionals (48%), maltractaments psíquics (28%) i maltractaments físics (24%).

2. L'escolta d'infants i adolescents a Infància Respon: uns veritables interlocutors

INFÀNCIA RESPON és un servei vertebrat en la comunicació i pensat per escoltar, entre d'altres, els/les menors d'edat, donant-los suport, orientant-los i, en ocasions, pensant mesures per tal de protegir-los. És per això que es treballa sistemàticament la nostra atenció telefònica, en especial la referida a les trucades realitzades per menors d'edat, per tal d'oferir una valoració positiva de la iniciativa d'haver contactat amb el nostre servei, alhora que una escolta atenta i sense judici, així com un interès pel que explica i pels intents de solució realitzats, i un agraïment per la realització de la trucada i per l'empatia expressada quan, qui truca, no és la persona afectada directament.

Considerem important ser especialment curosos a l'hora de presentar-nos i d'adaptar el nostre to de veu al to del/de la comunicant, així com oferir un suport que ajudi a posar paraules allà on hi ha bloquejos davant de temes difícils d'explicar.

S'ofereix una escolta lliure i atenta, tot evitant models de comunicació basats en l'alliçonament o la reprovació, i això amb un únic objectiu: poder construir un vincle de confiança que ajudi en el desenvolupament de la trucada a identificar el problema i provar de buscar-hi solucions de manera cooperativa.

En aquest camí és important el **treball amb la demanda**. Sovint podem trobar casos de menors d'edat que després d'explicar com se senten en relació amb els seus referents adults, en un escenari amb indicadors de risc o sense, ens demanen no fer res més. Considerem que aquesta petició podria ser una demanda d'ajut no formalitzada, així que la contenció de les ansietats i la identificació i anàlisi de les pors subjacents esdevé un objectiu molt important per tal que l'atenció telefònica sigui efectiva i pugui respondre a la necessitat que l'ha motivada i que cristal·litza amb la trucada efectuada pel/per la menor d'edat.

En definitiva, oferir una escolta atenta que no promogui la interrupció. Preguntar i encuriosir-nos pel que ens estan explicant i respondre amb convicció, sense utilitzar moltes paraules o paraules innecessàries, basats en la idea que referia J. D. Nasio (2001) en relació amb la comunicació amb els/les més joves, on per tal que el diàleg i la comunicació funcionin cal tenir-los presents com a **veritables interlocutors**.

3. La demanda d'orientació: més enllà del/de la referent familiar

El fet que els/les joves interlocutors/es prenguin la iniciativa de trucar per demanar orientació no implica una des preocupació del que puguin pensar els seus progenitors o tutors/es d'aquesta acció, així com el que han pogut explicar i la percepció de la situació que ha comportat; ben al contrari, l'opinió del referent adult continua essent molt important per a ells i elles, fet que demostraria una lògica dependència a les demandes, exigències i afectes parentals.

D'altra banda, destaquem aquelles trucades efectuades per menors d'edat que es duen a terme per ajudar l'amic/ga, que demanen saber què hi poden fer i esdevenir puntualment portaveu i pont, si s'escau. Tot plegat dona compte d'una solidaritat i empatia de la qual generalment no tenim notícies però que existeix.

Durant l'any 2014, i com a dada significativa, hem copsat un augment de les denúncies que fan directament els nens/es i adolescents en comparació amb altres anys. Podria ser que la forma en què coneixen el nostre servei es relacioni amb un objectiu de detecció de casos de maltractament. Per una banda, nois i noies que truquen notificant els que els passa als seus amics/gues o germans/es reflecteix habilitats socials i empàtiques òptimes i força coratge. Per l'altra, suposa un fracàs o qüestionament de la relació de seguretat i confiança del menor d'edat amb el seu referent de l'entorn, fonamentalment els seus pares, fet que promou la cerca d'alternatives fora del seu nucli familiar. Es per aquesta raó que provem d'implicar la

figura referencial per tal que el/la menor d'edat no se senti sol/a en l'abordatge de la situació i la recerca de solucions.

Així que ens esforcem a treballar el nostre vincle amb el/la jove comunicant per tal que s'hi senti còmode/a, confiat/da i venci algunes resistències inicials a no facilitar dades identificatives.

La possibilitat de diàleg amb els/les joves interlocutors/es, que implica diferents aspectes, des de la paraula i l'escolta, que ja s'han esmentat amb anterioritat, als quals afegiríem la capacitat per poder contenir ansietats i les vacil·lacions pròpies de l'etapa vital en què es troben, ens comporta un saber autèntic i rigorós sobre el sentir i la manera de percebre el món d'infants i adolescents, alhora que ens retorna experiències importants de gratitud a partir dels comentaris i agraïments rebuts.

En moltes ocasions, al final de la trucada, es percep que el to i l'estat emocional del/de la jove ha canviat, perquè ha pogut transcendir la seva preocupació i buscar opcions des d'un lloc més tranquil i segur, l'espai d'interlocució constituït pel vincle entre el/la jove que parla i el professional que se l'escolta.

4. Aspectes fonamentals del Servei d'Orientació i Mediació d'Infància i Adolescència (SOMIA)

El SOMIA va néixer com un espai presencial per a les famílies, on es treballa des d'una perspectiva sistèmica i de parentalitat positiva, per tal de complementar la tasca duta a terme des d'Infància Respon.

Possibilita intervencions psicoeducatives amb els pares i mares i acompanyaments psicoeducatius als/a les adolescents.

Un altre eix important del servei són les **mediacions familiars**, tant amb famílies amb conflictes intergeneracionals, on es treballa amb la parella parental i els fills/es adolescents, com amb progenitors separats o en procés de separació, per tal d'ajudar-los a salvaguardar de la manera més adequada la funció paterna i materna envers els fills/es, tot evitant el trencament de les relacions i possibles situacions violentes entre ells.

L'equip del SOMIA està format per una treballadora social, una psicòloga i una pedagoga, amb formació específica en mediació familiar i teràpia familiar.

Les famílies ateses des del SOMIA provenen en un **70% de Infància Respon**, on un dels progenitors ha trucat per tal de ser orientat, i davant la problemàtica familiar, ha estat derivat al servei. El 30% restant són famílies que arriben per diferents vies, ja sigui SSAP, EAIA, EAP, PIAD, etc., o bé perquè coneixien directament el servei per altres vies.

La primera entrevista: a soles amb la parella parental

Des del SOMIA es fa una primera entrevista amb el pare i la mare, en la qual es valora el tipus d'intervenció més adequada a la situació i les necessitats familiars. En aquest primer contacte amb els progenitors s'exploren, entre altres, la problemàtica familiar, les dinàmiques relacionals funcionals i disfuncionals, els professionals que han intervingut o estan intervenint en aquest moment, les solucions intentades, els recursos i potencialitats de la família, i les expectatives cap al nostre servei.

Aquesta primera entrevista ens permet fer una valoració de la dificultat en què es

troba la família i alhora de les seves capacitats. També si assumeixen la seva responsabilitat, tant de la situació de conflictiva familiar com en la seva resolució, o bé disposen tota la responsabilitat en el fill/a. Aquest punt ens permetrà valorar si hem de convidar l'adolescent, o bé els progenitors encara no es troben en un moment per fer un abordatge conjunt. Així mateix, en funció d'aquesta valoració es decideix si la mediació intergeneracional podria ser una eina útil per a la família o bé caldria intervenir amb els sistemes familiars per separat.

En aquells casos on l'adolescent no vol participar, s'orienta el pare i la mare cap un treball psicoeducatiu, que els permeti tenir eines per a la situació plantejada.

En els darrers tres anys s'ha atès una mitjana d'unes 165 famílies cada any, amb unes 420 entrevistes de mitjana cada any. L'any 2014 les problemàtiques més significatives per les quals les famílies fan la seva consulta van ser, amb un 32%, els conflictes pares/mares i fills/es en edat adolescent, seguit d'un 26% de parelles de progenitors que tenen dificultats per dur a terme la cria del dia a dia dels fills a causa dels estils educatius diferents. D'aquestes 124 famílies, el 21% van dur a terme un procés de mediació.

5. El treball familiar: la veu i la mirada de l'adolescent parla de la realitat de la família

La tasca duta a terme des del SOMIA en relació amb la intervenció parteix d'una base sistèmica en la qual tots els membres familiars, així com el seu entorn, són importants per restablir dinàmiques relacio-

nals funcionals i en la qual és necessari tenir present la fase del cicle vital familiar en què es troben.

Treballem conjuntament amb la família per reparar o modificar el seu funcionament, per tal que pugui desenvolupar les seves tasques amb major eficàcia, tal com assenyala Minuchin (2001).

En el treball familiar que es fa al SOMIA, tant des de la Mediació Intergeneracional com des de l'acompanyament Psicoeducatiu amb els/les adolescents, resulta de gran importància la figura de l'adolescent i la seva participació. La seva veu i mirada ens ajuda a veure la realitat de la família amb tota la seva complexitat.

L'adolescent es troba en una etapa vital en què s'accentua la separació entre el món adult i el propi, i que té com a element vertebrador la construcció del seu procés d'individualització, que implica una distància emocional necessària dels seus progenitors afavorint la conquesta de la pròpia autonomia. És aquí on, en moltes ocasions, els membres familiars experimenten aïllament i desconexió en la seva relació recíproca, tal com apunta Micucci (2005).

L'equilibri entre l'acostament i el respecte per la intimitat: el desenvolupament del vincle terapèutic

Des del SOMIA mirem de cercar un equilibri entre l'apropament i el respecte al seu propi espai d'intimitat, que els permeti caminar cap a l'autonomia. Per aquest motiu, afavorim la trobada de l'adolescent amb actituds positives per tal d'incentivar el desenvolupament de la seva autoestima, seguretat i confiança que propiciï la presa de les seves pròpies decisions.

L'apropament cap a ells/es, creiem que s'ha de fer de manera molt gradual, tot valorant cada pas que es fa de manera fermament delicada.

Considerem important respectar i adaptar-nos al ritme que els/les adolescents necessiten. Alhora, anar despertant i desenvolupant la seva confiança i treballar l'aliança terapèutica, tot mostrant interès sincer per ells/es en allò que ens mostren, més enllà de la situació familiar.

Les eines que ens ajuden a entendre la mirada dels/de les adolescents passen per una responsabilització de la situació sense culpabilitzar-los, animant-los en el procés de canvi i identificant els seus propis recursos personals.

Malgrat aquest repte, de vegades no resulta fàcil aconseguir una relació terapèutica fructífera amb els/les adolescents, sobretot quan vénen al servei assenyalats com a problemàtics pel seu entorn pròxim, però és possible aconseguir canvis treballant de manera conjunta amb ells/es i amb els pares i mares.

L'experiència evidencia que la implicació dels/de les adolescents en el procés afavoreix l'assumpció de la seva part de responsabilitat en el conflicte i la incorporació paulatina de canvis en la dinàmica comunicacional i relacional, i facilita una major vinculació familiar al procés.

Com assenyala Micucci (2005), el recurs més poderós per ajudar a canviar una persona són les relacions en què participa, per això pensem que és fonamental no només treballar la relació entre els diferents membres familiars, sinó també el vincle terapèutic.

6. Del malestar que encobreix un patiment

En la nostra intervenció al SOMIA podem trobar adolescents amb conflictes amb els seus pares, amb els seus iguals o parelles, amb dificultats pel que fa a la gestió de les seves emocions, que presenten dificultats a l'hora d'expressar els seus sentiments, malestars, necessitats i desitjos. En alguns casos poden tenir dificultats per empatitzar amb els altres i fan ús d'estils de comunicació poc assertius, i en altres trobem joves amb una imatge i valoració negativa de sí mateixos. Aquestes dificultats limiten les seves potencialitats i causen un patiment molt important, que afecta les seves potencialitats com a adults.

Un aspecte important a l'hora d'iniciar la intervenció des del SOMIA és conèixer la història de l'adolescent des de la seva veu, i per tant conèixer quin ha estat el seu patiment i com s'ho ha fet per poder conviure amb ell. Per la nostra experiència al servei i per la quantitat de famílies amb què s'ha treballat en aquests divuit anys, podem extreure que la majoria de vegades aquest patiment és la combinació d'un exercici disfuncional de parentalitat i d'un conflicte de triangulació en el qual s'implica el fill/a en els problemes conjugals. Entendre la complexitat de la situació des de la mirada dels diferents membres familiars afavoreix el desenvolupament i eficàcia del treball realitzat amb i a partir d'ells/es.

Aquestes mostres de patiment poden expressar-se mitjançant conductes i comportaments concrets i propis d'aquesta etapa: la vacil·lació entre el desig de ser adult/a i ser nen/a, l'exposició a situacions de trans-

gressió, de vegades l'actuació dels impulsos, la percepció de no ser entès/a i contínuament jutjat/da, fet que propicia un important hermetisme quant als sentiments.

És important transmetre a l'adolescent que la seva visió del problema i com poder resoldre'l és de gran valor per a nosaltres. Ells/es, més que ningú, són coneixedors/es experts/es de la seva situació i, per tant, qui millor ens pot ajudar a acompanyar-los en el procés. Se'ls ofereix: un espai per poder parlar i reflexionar sobre les seves dificultats, posar paraules als seus sentiments, canviar la mirada de la situació i tenir-ne una altra perspectiva i ser acompanyats/des en la recerca conjunta de solucions i alternatives a les seves dificultats, en la recuperació i reforç dels seus propis recursos i en la promoció de la seva autonomia.

Com a vehicle privilegiat, la paraula

En un primer moment els/les joves necessiten poder entendre i posar paraules al seu malestar, fet que ajuda molt a rebaixar el patiment que fins ara han arrossegat.

Per acompanyar-los en aquest procés i afavorir l'expressió de sentiments i pensaments fem servir diferents tècniques, com les preguntes circulars, eines de resolució de conflictes, d'empatia i de mentalització, treball amb emocions i consciència corporal, eines expressives i narratives, utilització d'imatges i medis visuals, etc.

Encoratjar-los a anomenar aquest patiment i poder transformar-lo en quelcom de positiu els permetrà reinterpretar les situacions viscudes i afrontar el problema mitjançant l'optimització dels seus recursos i habilitats.

Una part important de la nostra intervenció amb adolescents, una vegada s'han treballat els aspectes abans esmentats, és ajudar-los en el seu projecte vital, configurant amb ells/es estratègies que siguin eficaces per relacionar-se amb la resta.

En definitiva, pensem que és important oferir-los un espai d'escolta i acceptació en què se'ls acompanyi a ampliar la seva mirada i compartir amb els altres membres familiars les seves vivències i sentiments en la recerca de solucions des de l'optimització dels seus recursos personals.

Se'ls ajuda a poder adquirir eines que els permetin, en un futur, millorar per si sols/es les relacions familiars. També a reconèixer i reconèixer-se, això és, a saber interpretar les conductes, sentiments i pensaments, tant seus com de la resta de membres de la família, i així permetre solucionar els seus problemes relacionals.

Els vincles afectius protectors i estables fan que els diferents membres familiars se sentin acceptats i estimats

El treball amb adolescents ens aporta el repte d'acompanyar-los delicadament davant la seva intimitat i curiosament davant el seu malestar, i amb empenta i coratge cap a la seva autonomia i el seu projecte vital.

En acabar el treball des del SOMIA, les famílies tenen l'opció d'omplir un qüestionari de satisfacció. La valoració que fan els/les adolescents i les famílies que han participat en un treball familiar és positiva, i expressen una millora en les relacions filioparentals i un canvi positiu en la manera de comunicar-se.

7. Conclusió

INFÀNCIA RESPON

- Quan parlem de menors d'edat que truquen al servei INFÀNCIA RESPON, el perfil tipus detectat és el d'una noia de 16-18 anys.
- El motiu més freqüent de la trucada es troba relacionat amb una problemàtica de caire intergeneracional, i la demanda més habitual és la d'orientació en temes de família. Tot i la distància, també es destaquen les denúncies del menors d'edat de situacions de maltractament que poden patir ells/es o amics/gues.
- L'atenció telefònica a infants i adolescents es vertebrava en una escolta atenta i sense judicis que permeti donar suport i confiança per tal d'afavorir l'expressió i abordatge de la demanda explícita.
- L'acte comunicatiu entre la persona menor d'edat i el/la professional pren sentit des de la postura d'entendre el primer com un veritable interlocutor, tot defugint estils comunicatius al·liconadors o reprovadors.
- La capacitat d'autonomia que implica la realització de la trucada per part d'un menor d'edat no pressuposa que la figura del referent ja no sigui important, més aviat l'orientació realitzada des del nostre servei té en compte i dona el seu espai natural al progenitor com una part fonamental en la trobada de solucions.

SOMIA

- Els motius més freqüents d'intervenció al SOMIA són les dificultats davant de la cria dels fills, especialment en l'etapa de l'adolescència, les dificultats de relació i convivència en l'etapa d'adolescència dels fills, les situacions de violència filio-parental, les dificultats de relació i de comunicació entre excònjuges durant el procés de separació i després de la separació, que acaben afectant els fills.
- Importància de treballar cas per cas, que comporta un treball singularitzat en les necessitats i capacitats de les famílies, que comporta un nivell important de satisfacció. Conseqüentment és important preservar els dos serveis i fomentar el seu creixement i difusió entre els diferents recursos socials, educatius i psicològics...
- Seguir treballant en la mateixa línia amb la família, tot tenint present que tot aquest malestar encobreix un veritable patiment. Sentir per part de tots els membres que el vincle familiar està debilitat és dolorós, la nostra feina és incidir en aquest vincle i traslladar que precisament aquest vincle és la solució a la seva situació de patiment.
- La tasca conjunta dels dos serveis forma part d'aquest treball familiar tan enriquidor, i per tant la difusió entre els diferents recursos socials, educatius i psicològics continua sent un repte, així com també la importància d'atendre cas per cas, cada família, cada membre... cada persona.

Bibliografia

- FEARSON, P.; TARGET, M.; SARGENT, J.; WILLIAMS, L.; Mc GREGOR, J.; BLEIBERT, E. i FONAGY, P. “Short-Term Mentalization and Relational Therapy (SMART): An Integrative Family Therapy for children and adolescents”, en John G. ALLEN i Peter FONAGY (Ed.). *The Handbook of Mentalization-Based Treatment*. 2006. ISBN: 978-0-470-01560-5
- LINARES, J. L. *Identidad y Narrativa. La terapia familiar en la práctica clínica*. Barcelona: Paidós, 1996. ISBN-13: 978-8449303029
- MICUCCI, J. *El adolescente en la terapia familiar. Cómo romper el ciclo del conflicto y el control*. Madrid: Amorrortu, 2005. ISBN: 978-9505181148
- MINUCHIN, S. *Familias y Terapia Familiar*. Barcelona: Gedisa, 2001. ISBN: 978-8474320121
- NARDONE, G. *Modelos de Familia*. Barcelona: Ed.Herder, 2003. ISBN 978-84-254-2332-1
- NASIO, J. D. *Un psicoanalista en el diván*. Ed. Paidós, 2001. ISBN: 978-9501226843
- TORRALBA, F. *L'art de saber escoltar*. Lleida: Pagès editors, 2007. ISBN: 978-8497794152